

Magdalena Pietrzak

**JĘZYKOWE ŚRODKI KREOWANIA POSTACI W TWÓRCZOŚCI
HISTORYCZNEJ HENRYKA SIENKIEWICZA**

Łódź 2004, ss. 269

Stan badań nad językiem i stylem historycznej twórczości Henryka Sienkiewicza jest bez wątpienia dalece niesatysfakcjonujący. Przy stosunkowo dużej liczbie opracowań historycznoliterackich łatwo zauważyć bowiem brak opracowań językoznawczych z tego obszaru. Mimo wielkiej popularności dzieł polskiego noblisty, pisarz nie doczekał się jak dotąd „gruntownego studium monograficznego poświęconego zagadnieniom stylistyczno-językowym i kompozycyjnym swoich utworów” (s. 8). Stąd wielkie znaczenie każdej pracy, która nie na podstawie czytelniczego wrażenia i intuicji, lecz solidnych badań analityczno-interpretacyjnych wpisuje się w ten krąg zainteresowań. Również recenzowana książka stanowi istotny krok na drodze do wyczerpującego poznania warsztatu stylistycznego Sienkiewicza.

Praca Magdaleny Pietrzak jest pozycją niewątpliwie prekursorską w dociekaniach nad językiem i stylem pisarza, zwłaszcza w obszarze badań nad językową kreacją postaci bohaterów Sienkiewiczowskich. „Stanowi [ona – A.K.P.] próbę analitycznego spojrzenia na te zagadnienia warsztatu stylistycznego pisarza, które nie były do tej pory przedmiotem językoznawczych badań” (s. 7). Dlatego też „celem pracy będzie wykazanie, w jaki sposób, i przy użyciu jakich środków językowo-stylistycznych dokonuje się kreacja postaci w twórczości historycznej Henryka Sienkiewicza” (s. 7).

Równie wysoko jak wybór tematu należy ocenić bazę materiałową badań. Autorka wyzyskała wszystkie powieści historyczne Sienkiewicza („Ogniem i mieczem” (1884), „Potop” (1886), „Pan Wołodyjowski” (1888), „Quo vadis?” (1896), „Krzyżacy” (1900), także mniej znane – „Na polu chwały” (1906), „Legiony” (1914) oraz dodatkowo nowele o tematyce historycznej: „Pójdźmy za nim!” (1892) i „Co się raz stało w Sydonie” (1907)). Jest to obszerna i w kontekście tematu kompletna podstawa badań, wyczerpująca nurt historyczny w twórczości pisarza.

Za właściwe i adekwatne do zamierzonego celu należy uznać teoretyczno-metodologiczne założenia rozprawy oraz przyjętą procedurę badawczą. Zwłaszcza trzy pojęcia zdają się organizować myślenie badaczki, mianowicie: *językowa kreacja, postać literacka* oraz *styl*.

Pierwsze z nich rozumie Pietrzak na sposób zaproponowany przez T. Skubalankę, według której jest to „całokształt procesów językowych, stworzonych przez twórcę tekstu, w pewnym celu; tyle, co określony byt fikcjonalny, będący częścią *wizji świata* artysty” (s. 15). Z kolei w odniesieniu do postaci literackiej oznacza on „efekt charakterystyki osobowości, wyglądu i zachowań bohatera” (s. 15).

Kolejny z wymienionych, termin *postać literacka*, autorka definiuje za H. Markiewiczem, ujmującym go znacznie szerzej niż inni badacze, bowiem jako „(...) indywidualny antropomimetyczny układ cech jakościowych i relacyjnych, nazwanych bezpośrednio lub wskazanych pośrednio – inferowanych bądź sugerowanych przez inne cechy, czynności i stany zewnętrzne, treści psychiczne, stosunki z innymi przedmiotami przedstawionymi” (s. 17).

Natomiast w przypadku terminu *styl* badaczka opowiada się za definicją J. Bartmińskiego, którego zdaniem jest on ponadtekstową strukturą znakową, „w której stroną znaczoną są uporządkowane w pewien sposób wartości, a stroną znaczącą (...) elementy języka przynależne do różnych poziomów jego struktury” (s. 24). W przekonaniu Pietrzak „najważniejsza kwestia tej koncepcji tkwi w pojęciu **wartość**” (s. 24). To spostrzeżenie prowadzi autorkę do swoistej konkluzji: „(...) nie można mówić o stylu kreacji postaci jako rezultacie wyboru form językowych, to wybór „wartości” stylu dla tekstów historycznych z determinował na mocy norm stylistycznych (tj. w zakresie, w jakim wymagają tego „wartości” stylu) użycie środków języka do charakteryzowania postaci w tekstach historycznych Sienkiewicza [podkreślenie – A.K.P.]” (s. 24).

Dodać należy, że w przyjętej przez badaczkę tekstologicznej koncepcji stylistyki na zagadnienie kreacji postaci nakładają się zagadnienia delimitacyjne i spójnościowe, kwestie perspektywy pierwszej prezentacji postaci (narracyjna czy „widzenie” z perspektywy innych postaci) i sposobów jej identyfikacji w kolejnych do niej odniesieniach (odniesień koreferencjalnych, tzw. zjawiska izotopii tekstu), kontekstu rozumianego jako językowe i pozajęzykowe uwarunkowania znaczeń tekstu itp. Pozwala to Pietrzak na zasadne stwierdzenie, że zamierza „(...) traktować postać literacką jako swego rodzaju tekst w tekście” (s. 18–19), a zatem przedmiotem jej zainteresowania stają się „(...) te ciągi językowe, które wyznaczają granice obecności postaci w tekście badanego utworu oraz kreują jej „byt intencjonalny” w strukturze tekstu” (s. 19).

Metodologicznym skutkiem przyjęcia semiotyczno-kulturowej definicji stylu jest wybór konkretnej procedury badawczej: „Analizy materiału wyekscer-

powanego z badanych utworów będą zmierzały do wyróżnienia zestawu „wartości” determinujących użycia środków językowo-stylistycznych. Bo jakkolwiek (zauważone już przez badaczy) zasady organizujące kreacje Sienkiewiczowskich postaci, takie jak: weryzm, typowość, obrazowość, plastyczność, monumentalizm itp., realizowane za pomocą środków językowych, powstają na tle naczelnych wartości stylu, to te wyższe wartości przejawiają się poprzez nie, uzyskując w nich swój wyraz” (s. 24).

Rozległa literatura przedmiotu oraz poczynione w części wstępnej (na jej podstawie bądź też będące efektem samodzielnych przemyśleń autorki) zastrzeżenia, skłoniły ją do następującego wniosku: „Spośród ogółu form użytych do kreacji powieściowych bohaterów za celowe uznano wyekscerpowanie słownictwa nazywającego postaci, określającego jej wygląd zewnętrzny (zarówno cechy stałe, jak i determinowane sytuacją, w jakiej znalazła się postać) oraz słownictwa opisującego stany uczuciowe, przy czym chodziło tu zwłaszcza o sposoby wyrażania uczuć nie wprost. Dokonując wyboru nazw i określeń wykorzystywanych do prezentacji postaci czy zbiorowisk ludzkich, brano pod uwagę głównie udział form ekspresywnych w funkcji adresatywnej. (...). Jeśli chodzi o zakres określeń, które uznaliśmy za nacechowane stylistycznie, a które zostały użyte do opisu wyglądu zewnętrznego postaci i ekspresji jej uczuć, to brano pod uwagę konwencjonalne środki stylowe, jak: epitety, metafory, porównania, metonimie, synekdochy itp. oraz słownictwo wartościujące (...). Interesowały nas przy tym te środki językowe, które prymarnie lub w sposób zależny od tekstowego użycia, wyrażały wartościowanie” (s. 16).

Obszerny materiał językowo-stylistyczny badaczka przedstawia w czterech rozdziałach budowanych metodą „łączonego omówienia kreacji zintegrowanych wokół tej samej roli. (...). W pierwszym rozdziale omówione zostaną kreacje kobiet w większości przypadków grających rolę kochanek–wybranek męskich serc. Rozdziały drugi i trzeci będą przedstawiały kreacje męskie, z tym że pierwszy z nich dotyczy tych postaci, którym powierzone są dwie dominujące (często skorelowane ze sobą) role – rycerzy i kochanków (...). Natomiast w trzecim rozdziale omówione zostaną kreacje postaci, dla których nadrzędną rolą semiotyczną w strukturze fabuły tekstu jest jedna z trzech ról: wodza, władcy lub kapłana. Ostatni, czwarty rozdział poświęcony zostanie kreacjom zbiorowości, przy czym w oddzielnych podrozdziałach przedstawione będą kreacje wojsk (zbiorowości uwikłanych w wątek wojenny) i kreacje tłumów (zbiorowości, które nie uczestniczą w działaniach batalistycznych)” (s. 19).

Tak skonstruowany aparat teoretyczno-metodologiczny w połączeniu z niewątpliwą wrażliwością estetyczną pozwolił Pietrzak na osiągnięcie zamierzonego celu, jakim była rekonstrukcja wartości stylowych i wynikających z nich zasad stylistycznych determinujących Sienkiewiczowski repertuar środków języ-

kowo-stylistycznych służących charakterystyce postaci w powieściach historycznych.

Autorka wydzieliła trzy zasadnicze wartości, którymi są:

- „1) założenie kompensacyjnego charakteru dzieła, tzn. ma ono zawierać treści optymistyczne – „krzepiące”,
- 2) zawężenie punktu widzenia rzeczywistości do wybranych epok i wydarzeń związanych z historią Polski i historią chrześcijaństwa,
- 3) przyjęcie racjonalności właściwej dla przeciętnego odbiorcy tekstu” (s. 256).

Naczelne zasady stylistyczne, organizujące przestrzeń tekstową Sienkiewiczowskich powieści historycznych, badaczka zrekonstruowała w postaci następującego zestawu: zasada typowości, zasada idealizacji i monumentalizacji (wraz z hiperbolizacją) z jednej, a deprecjacji i demonizacji z drugiej strony, zasada kontrastu i zasada obrazowości. Autorka zaznacza jednak, że jest to zestaw otwarty (być może jej kolejne badania pozwolą go uzupełnić o nowe elementy) oraz nie-autonomiczny. „Często bowiem dzieje się tak, że jedna z zasad derywuje inną lub też z nią współwystępuje – niejako dopełnia” (s. 256). Ponadto powyższe „zasady stylistyczne organizujące językowe kreacje postaci tworzą pewien określony zespół reguł podporządkowujących sobie środki językowe, przy czym te same środki mogą być wykładnikami różnych zasad” (s. 256). W poszczególnych rozdziałach pracy Pietrzak przekonująco uzasadnia przeprowadzony przez siebie wybór zasad stylowych twórczości historycznej Sienkiewicza, określając także typowe dla nich eksponenty językowe.

Podsumowując, trzeba stwierdzić, że wychodząc z opisanych założeń teoretyczno-metodologicznych, autorka osiągnęła zamierzony cel badawczy. Powstała praca obszerna, wykonana solidnie i starannie, w badanym zakresie gruntowna, obfitująca w wiele trafnych i odkrywczych szczegółowych uwag i obserwacji. Uznanie budzi liczba i objętość wyzyskanej literatury przedmiotu – ponad dwieście pozycji, które, co należy podkreślić, są rzeczywiście obecne w pracy: wyzyskuje je zwłaszcza badaczka do skomentowania, uzupełnienia i rozwinięcia swoich tez oraz twierdzeń. Podstawowa zaleta pracy polega jednak przede wszystkim, w moim przekonaniu, na wydatnym poszerzeniu obszaru zainteresowań właściwościami językowo-stylistycznymi tekstów historycznych polskiego noblisty o nowe, oryginalne wątki badawcze.

Agnieszka K. Piotrowska